

Járatlan úton

Sámán sámán hátán. A kortárs pogányság multidiszciplináris vizsgálata. Povedák István – Sziládi Réka, szerk. Szeged: SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke. 2014. 147 p.

1. Ezúttal valóban jogosnak tűnik a közhely használata: hiánypótló munkát tarthat kezében az az olvasó, aki *A Szegedi vallástudományi könyvtár* 38. kötetét a kezébe veszi.¹ Sziládi Réka és Povedák István szerkesztők, valamint a hétfős szerzőgárda járatlan úton jár akkor, amikor a kortárs pogányságot és mindazt, ami körülveszi, próbálja a puha társadalomtudományok módszereivel megközelíteni. A kitaposott ösvény hiánya egyszerre teszi vonzóvá a témát az újra vágyók számára, és rejt sok csapdát. Jelen recenzió tehát egyszerre üdvözli a kötet ötletét, az ötletgazdák szervező-, valamint kivitelezőmunkáját, kíván kritikus észrevételeivel segíteni az ügy előrehaladásában, s próbál meg együtt gondolkodni a szerzőkkel.
2. A modern kori ősmagyarok, az alternatív történelemmagyarázók, a hobbinéprajzosok és vasárnapi régészek, nyelvészek, továbbá a magyar ősvallást elméleti és gyakorlati szinten feltámasztani vágyók mozgalma rendkívül kiterjedt ma Magyarországon és a határon túli magyarság körében, a nyugati diaszpórában éppúgy, mint a szomszédos országokban. A különböző csoportok és egyéniségek közötti hálózat a maga teljességében ismeretlen a kutatás előtt, annál is inkább, mert egy folyamatosan változó, átrendeződő jelenségről van szó. Csak részben sajátosan hazai, jelentős hányadában nyugatról importált, illetve korábbi korszakokból vett ideológiák adaptálása és kiegészítése jellemzi. A nemzeti eredettel és őstörténettel kapcsolatos tudományos dilettantizmus, valamint a magyarság honfoglalás kori műveltségének, vallásának feltalálására és feltámasztására szerveződő mozgalom eddig a recenzens meglátása szerint – szemben Bali János állításával² – alig keltette fel a társadalomtudományok érdeklődését. A szociológusok, antropológusok, néprajzosok meglehetősen későn ébredtek, szinte alig volt megfelelő társadalomtudományos kutatás a területen, holott a jelenség közel egy évszázada létezik,³ s huszonöt éve a negyven éven át elnyomott vagy emigrációba kényszerített dzsinnt a rendszerváltás egy mozdulattal engedte ki a palackból. A legaktívabbak a nyelvészek voltak, akik a finnugor nyelvrokonság elméletét nemegyszer a néprokonság, kulturális rokonság, sőt erkölcsi rokonság felől támadó elméletek tudományos cáfolatát adták az 1940-es évektől egészen napjainkig,⁴ illetve a régészek, akik olykor szemtől szemben is vállalták a konfrontációt.⁵ A legkülönbébb diszciplínák képviselői leginkább a felvilágosítás szándékával szólaltak meg.⁶ A téveszmék megcáfolására készült munkák szerzőinek is nagyon óvatosnak kell lenniük, a téma olyan ingoványos terep, melyen a legfelkészültebbeknek is kapaszkodniuk kell, hogy el ne sülyedjenek. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a nemzetközi tekintélyű történész, az MTA rendes tagja, Romsics Ignác is négy kollégájának mond köszönetet a témából írt, nagyközönségnek szánt cikke létrejöttében nyújtott segítségért, két nyelvésznek és két régésznek adta oda kéziratát lektorálásra (Romsics 2014:1. lábjegyzet). A cáfolatok felsorakoztatása mellett ugyanakkor a jelenség létrejöttének okaira, működésének mechanizmusaira, társadalmi hátterére és történelmi mozgatórugóira is érdemes, sőt érdemes lett volna már tíz-tizenöt éve is rákérdezni. Immár lehetőség nyílik a kulturális antropológiai, művelődésszociológiai és más hasonló kérdésfeltevésekre, mindehhez azonban, úgy tűnik, egy új, 1989-et követően felnőtté váló generáció tudományos pályán való beérkezésére volt szükség. A kötet szerzői ugyanis mindannyian nagyjából harmincöt és negyvenöt év közöttiek, egyetemi tanulmányaik már a rendszerváltást követő évekre estek, őket nem terheli a korábbi generációk előítélete, illetve az a félelem, hogy a tudományos feldolgozás csak reklámot csinál a dilettantizmusnak.
3. Nem vagyunk igazságosak, ha teljességgel előzmények nélkülinek tekintjük e kötetet, hiszen szerzői már szinte mindannyian publikáltak a témában, például Bali János is (Bali 2012),

Povedák István (lásd például Povedák 2014) vagy Hubbes László Attila⁷ pedig egész sor szöveget jegyez az elmúlt négy-öt évből, a szálak azonban e kötet segítségével futnak össze először, itt teremődik meg a huszonöt éve várt diskurzus. A *Sámán sámán hátán* című kötet szerzői – Bali Jánost és Hubbes László Attilát kivéve – a szegedi, valamint a pécsi egyetem holdudvarába tartoznak, egykori hallgatói, jelenleg munkatársai e két intézménynek, napjainkban ezek azok a kulturális és vallásantropológiával foglalkozó tudományos műhelyek, amelyek kibocsátják a nem hivatalos vallásosság kortárs jelenségeivel foglalkozó kutatókat.

4. A kötet az ötletelés izgalmával kecsegteti, ugyanakkor az egységes kérdésfeltevés és fogalomhasználat hiányával állítja szembe az olvasót. Ahhoz lehetne hasonlítani, amikor egy piranharaj megtámadja áldozatát, és a vérszomjas halak kezdetben csak egy-egy falatot csípnék le a konc-ból. Talán ez is közhely, de általánosan igaz a konferenciákra, valamint az azokból összeálló kötetek szerzőire, hogy többnyire jobban ragaszkodnak saját megkezdett kutatásaik reprezentálásához, egyfajta önfelmutatáshoz, mint egy, a szervezők által összeállított kérdéssor követéséhez. Az egységes kérdésfeltevés és fogalomhasználat ritkán valósulhat meg konferenciaközegben, emiatt a résztvevők gyakran elbeszélnek egymás mellett, és ismételnék. Ezek a csapdák szigorúbb szerkesztői szemlélettel, közös gondolkodással elkerülhetők lennének. A fenti megállapítások valamelyest jelen kötetre is igazak, mert bár nagyon sok fontos észrevételt s a továbbiakban felhasználható ötletet tartalmaz, nem áll össze belőle egységes kép. Egyrészt nem sikerül pontosan meghatározni, miről akar, és miről nem akar szólni, hogy melyek kitekintésének határai. A kérdésfeltevések, a módszerek, valamint a fogalomhasználat terén is tapasztalható némi zűrzavar, ami nyilvánvalóan elsősorban abból fakad, hogy alig vannak előzmények, amelyek fogódzót jelenthetnének. Továbbá még az sem teljesen eldöntött, hogy milyen jellegű és mennyiségű forrásból kell dolgoznia annak, aki kortárs táltosok, amatőr léleksebészek vagy a dilettáns tudományosság eredményeit a science fiction műfajába emelő regényírók világát kutatja.
5. A problémák, kérdőjelek vázolósa előtt szükség van arra, hogy rövid áttekintést adjunk a dolgozatok szerteágazó tematikájáról, kitekintéssel a szerzők eddigi munkásságára is. A dolgozatok egyik – kisebb – része a témában fellelhető – elsősorban külföldi – szakirodalom eredményeinek összegzésére vállalkozik, s bizonyos teoretikus következtetéseket von le. Ezt teszi Szilárdi Réka a kötet vezető értekezésében, a *Magyarországi újpogány vallások nemzeti identitáskonstrukciói* című munkájában (11–23. p.). Bali János „Kortárs ősmagyarok”. *Mítosz és kultúra* című cikke madártávlatból tekint a különböző mozgalmakra, s a hazai kultúratudományok eredményei felől igyekszik általános törvényszerűségeket megállapítani (24–33. p.). Povedák István *Láthatatlan határok. Keresztény – újpogány szinkretizmus* címmel szintén elméleti igénygel ír, s néhány általa ismert újpogány közösséget elemez és hasonlít össze a kereszténységhez fűződő viszonyuk szempontjából, amely vélhetően szorosabb, mint azt az érintettek gondolnák. Ezenkívül a hivatalos egyházak reakcióiba ad betekintést (55–77. p.). Mindhárom munkát egyfajta távolságtartás jellemzi, ami például Szilárdi Réka esetében nem teljesen indokolt, hiszen ő egy nagyon alapos adatgyűjtésen nyugvó, módszertanilag is kifogástalan doktori disszertációt, valamint egy társszerzős kötetet is jegyez a témában, munkája módszereiről és eredményeiről azonban ezúttal nagyon lapidárisan szól (Szilágyi–Szilárdi 2007; Szilárdi 2013). Ezzel mintegy figyelmen kívül hagyja az olvasó kíváncsiságát, aki szeretne belelátni a sokféle tudományág szálait mozgató, szociológiai, szociálpszichológiai, narratológiai, vallásantropológiai kutatás műhelymunkálataiba. Ezenkívül a kötet vezető tanulmányában némi módszertani útmutató is elkelt volna, s erre a feladatra Szilárdi Réka kiválóan alkalmas lenne.
6. Több szerző esetében nem derül ki pontosan, hogy milyen forrásból szerzi azokat az ismereteit, amelyekre elméleti következtetéseit építi. Se Bali János, se Povedák István írásából nem világlik ki egyértelműen, csupán sejthető, hogy információikat nagyrészt az internetről szedik, ami nem baj, sőt, hiszen a vizsgált jelenség terjedésének és népszerűségének katalizátorává vált a világháló az elmúlt tíz-tizenöt évben, s a hálózati kommunikációban rejlő lehetőségeket ismerik és ki is használják a dilettáns múltkutatás és újpogányság ígéinek hirdetői. Jogos az igény azonban annak ismeretére, hogy a tudományos módszerekkel dolgozó szerzők milyen honlapokat olvastak, milyen időpontokban, melyek azok a tudományon és kanonikus vallásokon kívüli

szerzők, akiket ismernek. Az is csak gyanítható Povedák István gazdag képanyagából, valamint saját munkáira történő hivatkozásaiból, hogy ő is alapos terepmunkán van túl. A dokumentáció nem elég alapos, s ez a dolgozat egyébként saját lábbon megálló teoretikus következtetéseit is megingatja.

7.

A kötet második blokkját esettanulmányok adják, amelyek egy vagy két gyűjtőponton végzett terepmunkák elemzéseit jelentik. A két blokk között – a szerkesztők adta eredeti sorrendet megbontva – a recenzens számára átvezető Hubbes László Attila munkája, aki a téma talán egyetlen veteránjának számít. A kolozsvári egyetem oktatója számos tanulmánnyal a háta mögött eddigi kutatási tapasztalatait szintetizálja *Új magyar mitológia? Kutatási tapasztalatok és kihívások* címmel (34–54. p.). Elidőzik az „újósmagyar” és újpogány mozgalmak szociológiájánál, nem hagyja figyelmen kívül politikai és ideológiai vonatkozásait, például a radikalizmus és a nacionalizmusmal való kapcsolatokat. Az ő általános következtetései a korábban elemzett három tanulmánynál jóval alaposabban adatoltak, így ellenőrizhetők, ezáltal pedig hitelesebbek is. Hasonló alaposság jellemzi Csáji László Koppány, valamint további két pécsi kutató, Farkas Judit, valamint Kis-Halas Judit határterületeken járó, tereptapasztalaton alapuló, s módszertani elveiket is lefektető tanulmányait. Az ő munkáikból az a benyomásunk alakulhat ki, hogy a kevesebb talán több. Egy közösség vagy akár egyetlen egyéniség és közvetlen kapcsolatrendszere többet árul el a jelenség természetrajzából, mint a madártávlatból szerzett általános megállapítások. Csáji László Koppány *„Belakjuk környezetünket és az internetet!”* című elemzése egy erdélyi modern táltos, szent ember, „Dénes próféta” kapcsolathálójának kiépülését követte nyomon és értékelte ki a hálózatelemzés módszerével; ezzel párhuzamosan követett egy másik, budapesti székhelyű természetisztelő csoportot is, s elemzési szempontjai a két eset összehasonlítására is kiterjedtek. A két csoportban közös a természethez fűződő viszony, az ökotudatos szemlélet, amely bizonyos szakrális tartalmakkal párosul. Farkas Judit és Kis-Halas Judit a kortárs vallási mozgalmak, alternatív életformák kutatói. ⁸ Az általuk vázolt esetek olyan szintetikus vallási jelenségek, amelyekben különböző ezoterikus tanok keverednek az újpogányság egyes elemeivel. Farkas Judit *„Túl a pusztá megértésén”. Újpogányság és a magyar ökofalvak* címmel a gazdálkodásban új utakat kereső, s elképzeléseiket kolóniák alapításával megvalósító közösségek gondolkodásának ideológiai hátterébe, vallásos összetevőibe enged betekintést (97–114. p.). Kis-Halas Judit *A táltos és az emberi lét szintje. Ezoterizmus és újpogányság kölcsönhatásának vizsgálati lehetőségei kortárs gyógyítói rendszerekben* címmel egyes ezoterikus gyógyítóegyeniségek világképét elemzi az újpogányság elemeinek jelenléte szempontjából (129–143. p.). Mindkettejük számára természetes, hogy olyan vallásos jelenségegyüttest vizsgálnak, amelyben különböző, máshonnan is ismert elemek keverednek.

8.

Tematikájában kissé elkülönül a kötet többi darabjától az egyetlen nyelvész, Szeverényi Sándor úttörő munkája. A recenzens számára nem titkoltan nagyon kedves témaválasztás Szeverényié, aki *A nemzeti oktató ponyva nyomában* (115–128. p.) című munkájában szintén tudományos tabukat döntöget. Egyrészt mert nagyon kevés irodalom- és művelődésszociológiai vagy antropológiai elemzés olvasható magyar szerzőktől a kortárs lektúrirodalomról, a krimikről, sci-fikről, szerelmes- vagy kalandregényekről, holott ezek ugyanúgy egy adott korszak lenyomatai, szerzőik éppúgy számos társadalmi problémára reflektálnak a saját eszközeikkel, mint a magas irodalom alkotói. Szeverényi imponáló műveltséggel rendelkezik a témában, amelyet megpróbál bekapcsolni más jelenségekbe, így a tudományos dilettantizmusba, az újpogányságba is. Másrészt nyelvészként tisztában van a jelenség szélesebb mezejével, a tudományos dilettantizmusmal, amelyet ez az új lektúrirodalmi irányzat saját céljaira használ. Továbbá felvázolja a magyarországi jelenség európai hátterét is, elsősorban Dan Brown munkáinak és írói módszerének ismertetésével s magyar párhuzamainak feltérképezésével. Talán nem szerencsés, hogy Umberto Eco és Dan Brown közös nevezőre kerül rendszerében. Elképzelhető, hogy csak figyelmetlenség Szeverényi részéről, de mindenképpen tisztázásra szorul. A két szerzőben annyi a közös, hogy egyrészt mindkettő egyszerre akar szórakoztatni és oktatni, másrészt mindkettejük regényeinek központi eleme a tudományos blöff. (Továbbá mindketten milliomosok lettek regényeik nemzetközi sikeréből, valamint a megfilmesítés jogainak eladásából.) Nyilvánvaló, bár nem bizonyítható, hogy Brown sokat tanul Ecótól, minden valószínűség szerint tőle másolja a módszert, de csak részben. *A rózsza neve* vagy *A Foucault-inga* című kötet szerzője

ugyanis olyan sok szálon futó, bonyolult műveltségi anyagot mozgat és rendez el szellemesen regényeiben, mint szinte egyetlen kortárs író sem, művei sokrétegűek, sokféle rejtély és poén tarkítja őket, s számos értelmezési lehetőséget kínálnak. Ugyanez a kifejezetten a ponyva-fogyasztók igényeire orientált Brownról nem mondható el. Való igaz, a posztmodern legjobb hagyományait folytató Eco szívesen játszik a ponyvaregények módszereivel és hagyományaival. Ezzel kapcsolatos öniróniájának jeleként legújabb könyve, a kalandregény formai sajátossága-ira építő *A prágai temető*, amely az összeesküvés-elméleteket figurázza ki, rendszeresen fellép-teti a 19. század egyik legnépszerűbb és legszínvonalasabb lektűríróját, az idősebb Dumas-t. Míg azonban ez nála pusztán külsőség, addig *A Da Vinci-kód* szerzője számára maga a lényeg.

9.

A kötet címe nagyon szellemes, képletes, viszont nem fedti teljesen az általa nyújtott valóságot. *A Sámán sámán hátán* ugyanis lényegesen többet ad, mint a kortárs újpogányság multidisz-ciplináris vizsgálata. A magyar nyelvű alternatív tudományosság és az új vallási mozgalmak metszéspontjában álló újpogányság témáját a tanulmányok fele érinti nagyjából (teljesen tisztán talán csak Szilárdi és Povedák tanulmányai szólnak erről). A dolgozatok többsége szélesebb körből merít: az akadémikus tudományon kívüli nyelv- és néprokonítási mozgalmakkal, a hun–magyar folytonosságot valló vagy sumer, párthus, esetleg újkőkori népekkel rokonító, va-lamint a magyarság ősnyelvét, ősműveltségét feltámasztani vágyó irányzatokkal foglalkozik (például a Kiszely István, Pap Gábor vagy újabban Szántai Lajos nevével fémjelzett mozgalom-mal). Vagy olyan határterületen lévő megnyilvánulásokat kutatók, amelyekben csak színezőelem-ként van jelen az újpogányság, a magyar ősvallás feltámasztásának szándéka (például Farkas Judit vagy Kis-Halás Judit kiváló esettanulmányai sorolhatók ide). Nem is lenne indokolt sebé-szi szikével leválasztani a különböző rétegeket egymásról, hiszen például a kortárs oktató lek-tűrirodalom által felhasznált alapanyagban egyszerre szerepelnek a néprokonítási kísérletek és a vallásosság vonatkozásai, vagy a különböző ezoterikus és New Age-mozgalmakhoz könnye-dén kapcsolódhat az ősi magyarnak vélt vallási gyakorlat néhány eleme, a használók számára komfortos, a kívülálló számára inkább konfúzus elegyet alkotva. Ugyanakkor nem a kívülálló dolga megítélni ezek értékét, hitelességét. Viszont egy nagyobb mozgásteret biztosító cím-választás ügyesebben orientálhatta volna az olvasót. Az egész átlátásának ígéretével nem is ke-csegtethet egy ilyen újító vállalkozás. Az egész megragadásához legközelebb Hubbes László At-tila áll (lehet, hogy érdemes lett volna ezt a tanulmányt vezető szöveggé kiemelni a kötet élére), az ő munkája tartalmaz olyan következtetéseket és általános megállapításokat, amelye-ket a legalaposabb előtanulmányok legitimálnak. A kötet tehát nem a kortárs újpogányságot, hanem egy lényegesen szélesebb, azt koncentrikus körként körülölelő mezőt érint, s a címadás ezt tükrözhetné volna.

10.

A legfontosabb problémát a további kutatások számára a módszertan tarkasága, a számos disz-ciplína metodológiájának és eredményeinek összefésületlensége, de leginkább a nyelv, a termi-nológia kialakulatlansága okozhatja. Minden egyes tanulmány hoz valami újat e téren, vagy a külföldről importált fogalmak tükröfordításával, vagy teljesen újak alkotásával, esetleg kissé elfeledett fogalmak felfrissítésével. Legalább egy tucat olyan fogalmat vezetnek be, amely eddig nem volt a hazai vallásantropológiai, kulturális antropológiai diskurzus része, illetve teljesen más területeken volt használatos, mint a jelen könyv tematikája. Olyan is előfordul, hogy egy-azon jelenséget más-más módon jelölnek meg a különböző szerzők, s így a jelenség is másféle fénytörésbe kerül. A dolgozatok egyik legtöbbször használt kulcsfogalma a *mitológia*, amelyet a használói mind más-más oldaláról közelítenek meg. A legtöbbször a Jan Assmann által használt *mitikus gondolkodás* kifejezés felől olvassák, azonban Assmann nem foglalkozik túl sokat a mitológia fogalmának definíciójával, mivel nem ez a dolga (Assmann 1999). A mitológia, még inkább a kortárs mitológia meghatározását talán szerencsésebb lenne arra hivatottabbaktól kölcsönkérni. Legközelebb a szerzőkhöz, legalábbis az elsősorban elméleti kérdések iránt ér-deklődő szerzőkhöz a Kapitány házaspár *modern mitológia* fogalma áll, de nem minden szerző hivatkozik az ő műveikre, nem mindenki áll e szemlélet alapján. ⁹ A legjobb talán az a megoldás lenne, amelyet Hubbes László Attila írása kínál az *új nemzeti mitológia* kifejezés bevezeté-sével, amely határozottan elkülöníti a dilettáns múltkutatók konstrukcióit más mitológiai rend-szerektől. Ugyanakkor nem teljesen érthető, hogy miért használ Hubbes olyan kifejezéseket, mint „ősi regék” (44. p.), illetve „finnugrizmus” ¹⁰ (40. p.); ezek olyan fogalmak, amelyeket a

szervő valószínűleg öntudatlanul vett át vizsgálatának alanyaitól, az ő szóhasználatukat tükrözik, így referencialitásuk az akadémikus tudomány fogalmai szerint nehezen ragadható meg. Számos további kifejezés is bekerül a szövegekbe, amelyek a későbbiekben szintén jól használhatóak, mint az *etnopogányság* (Hubbes, 37. p.), a misztikus nemzeti őskultuszok összefogására szolgáló, külföldi szakirodalomból adaptált *protokronizmus* (Hubbes, 37., 38. p.), a hasonló módon magyarított *ökospiritualitás* (Farkas, 98. p.), illetve *ökopogányság* (Farkas, 99. p.). Új értelmet nyer Szilárdi Réka írásában a bibói *közösségi hisztéria* és a László János-féle *történelmi pálya* (Szilárdi, 15. p.) fogalma is, az utóbbiak is jól használhatóak a továbbiakban. A kötet legtöbb szerzője elsősorban a *szinkretikus* jelzőt alkalmazza akkor, amikor határterületen álló vallási jelenségeket észlel. Farkas Judit használja a magyar szakirodalomban is meghonosodott, Lévi-Strauss-féle *brikolázs* vagy *barkácsolás* kifejezést, amely talán alkalmasabb a kötet által vizsgált jelenségek megragadására (99. p.). Valóban, a különféle „hozott anyagból” összerakott vallások már a szinkretizmus fogalmának határait is jócskán feszegetik.

11.

A kötet egyik legnagyobb erénye túl azon, hogy egyáltalán létrejött, a tolerancia. A szerzők egyike sem minősít, értékel, esztétizál vagy moralizál. Nem gondolják azt, hogy bárkit is felkéne világosítaniuk gondolkodásának helytelenségéről, saját feladatukat egészen másban látják. E sorok írója bevallotta nem hisz a felvilágosítás hatékonyságában ezen a területen: hitelek ellen nem lehet a racionalitás eszközével harcolni, és nem is szükséges. A tudomány továbbá nem képes megváltoztatni azt a társadalmi környezetet, amely kirobbantotta és hagyta elburjánzani a vizsgált jelenséget. Annyit tehet mindössze, hogy megfigyel és értelmez, reflektál azokra az anomáliákra, amelyek a társadalom önismeretével, történelmi múltjának elszámoltatlanságaival vagy a történelmi egyházak tévesztésével kapcsolatosak. (E téren Szilárdi Réka és Hubbes László Attila írásai irányadóak.) A kötet szerzői számára természetes, hogy megértéssel viszonyulnak ahhoz az emberi közösséghez, amely valószínűleg vagy virtuálisan befogadta őket, amely betekintést enged titkaiba, még akkor is, ha merőben más elveken nyugszanak, mint a sajátjuk. Ez is jelzi, hogy az újabb antropológusnemzedékeknek sikerült felülemelkedniük a tudomány iránti elfogultságukból adódó gátlásaikon és a saját feladatuk nagyságából fakadó frusztrációjukon, amelyek a korábbi generációkat megakadályozták abban, hogy a téma közelebbe merészkedjenek. Reméljük, Povedák István és Szilárdi Réka a jövőben is vállalkozik majd hasonló konferenciák szervezésére és kötetek szerkesztésére.

JEGYZETEK

1 A recenzió elkészítésében Tamás Ildikó és Nagy Zoltán nyújtott nagy segítséget észrevételeivel, kiegészítéseivel. Köszönet értük!

2 Lásd Bali János „Kortárs ősmagyarok.” *Mítosz és kultúra* című tanulmányát a kötetben (24. p.).

3 A téma tudományos kutatásának határvívét Zsirai Miklós 1943-as cikkében szokás megjelölni.

4 A legfrissebb munkák, amelyek a téma tudománytörténetére is reflektálnak: Rédei 1989; Honti 2012; Honti, főszerk. 2010.

5 A legintenzívebben Fodor István, lásd 2010-es munkáját, valamint Honti László esszéjét (Honti, főszerk. 2010).

6 A legfrissebb és legalaposabb összefoglalás Romsics 2014.

7 Hubbes, szerk. 2012. További tanulmányainak listája megtalálható honlapján:

[Laszlo Hubbes – Google Tudós Hivatkozások.](#)

8 Farkas Judit elsősorban a hazai Krisna-tudatú hívők különböző csoportjait vizsgálta, valamint más, ökotudatos csoportokkal foglalkozott, tekintettel azoknak mind vallásantropológiai, mind ökológiai vonatkozásaira (Farkas 2009). Kis-Halás Judit alternatív, elsősorban mágikus gyógyítók praxisát vizsgálta (Kis-Halás 2010; 2012).

9 Lásd Kapitány Á. – Kapitány G. 2000–2001; 2012.

10 A „finnugrizmus” kifejezés használata azok körében terjedt el, akik elutasítják a finnugor nyelvrokonságot, elsősorban azon az alapon, hogy azt kiterjesztve nép-, illetve kulturálisrokonság-teóriának tételezik, holott erről nincs szó. A finnugor nyelvrokonság elméletét idegen hatalmak összeesküvése eredményének tartják, amelyet a magyarság identitásának megtörésére találtak ki, vagyis elsősorban politikai alapon utasítanak vissza egy nyelvészeti törvényszerűséget.

IRODALOM

ASSMANN, JAN

1999 A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Budapest: Atlantisz.

BALI JÁNOS

2012 Az „ősmagyar” mítosz a premodernitástól a posztmodernitásig. Replika 80:137–151.

BARTHES, ROLAND

1983 Mitológiák. Budapest: Európa.

BROWN, DAN

2003 Angyalok és démonok. Budapest: Gabo.

2004 A Da Vinci-kód. Budapest: Gabo.

ECO, UMBERTO

1988 A rózsza neve. Budapest: Európa.

1992 A Foucault-inga. Budapest: Európa.

2012 A prágai temető. Budapest: Európa.

FARKAS JUDIT

2009 Ardsuna dilemmája. Reszocializáció és legitimáció egy magyar Krisna-hitű közösségben. Budapest: L'Harmattan.

FODOR ISTVÁN

2010 A meghökkentő „őstörténet” és művelői. In A nyelvrokonságról. Az török, sumer és egyéb áfium ellen való orvosság. Honti László főszerk. 83–120. Budapest: Tinta.

2012 Őstörténeti viták és álviták. In Csodaszarvas. Őstörténet, vallás, néphagyomány. IV. Molnár Ádám, szerk. 125–146. Budapest: Molnár.

HONTI LÁSZLÓ

2012 Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről. Tények és vágyak. Budapest: Tinta.

HONTI LÁSZLÓ, FŐSZERK.

2010 A nyelvrokonságról. Az török, sumer és egyéb áfium ellen való orvosság. Budapest: Tinta.

HUBBES LÁSZLÓ ATTILA, SZERK.

2012 Etno-pogányok. Retorikai fogások a világhálón innen és túl. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület.

KAPITÁNY ÁGNES – KAPITÁNY GÁBOR

2000–2001 Modern mitológiák. Kultúra és Közösség 4–5:127–145.

2012 A modern mitológiák elemzésének kérdései. Replika 80:9–27.

KIS-HALAS JUDIT

2010 Jézus katonái a Földön és a Mennyei Jeruzsálemben. Szellemsebészet: egy kortárs ezoterikus gyógyászati rendszer. In Mágikus és szakrális medicina. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Pócs Éva, szerk. 593–522. Budapest: Balassi.

2012 Az etnográfus esete az energiavámpirokkal. Kortárs vallási jelenségek kutatási lehetőségei a világhálón. In Az elkerülhetetlen. Vallásantropológiai tanulmányok Vargyas Gábor tiszteletére. Landgraf Ildikó – Nagy Zoltán, szerk. 827–848. Budapest: PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – MTA Néprajzi Intézet – L'Harmattan.

POVEDÁK ISTVÁN

2014 From Atilla to the Heart Chakra. Postmodern Pilgrimages. Acta Ethnographia Hungarica 59:1–18.

RÉDEI KÁROLY

1998 Őstörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája. Budapest: Balassi.

ROMSICS IGNÁC

2014 A magyarok őstörténetéről. Bizonyosságok, hipotézisek, hiedelmek. Magyar Tudomány május. Internetcím: <http://www.matud.iif.hu/2014/05/01.htm>. (Letöltés: 2014. szeptember 15-én.)

SZILÁGYI TAMÁS – SZILÁRDI RÉKA

2007 Istenek ébredése. Az újpogányság vallástudományi vizsgálata. Szeged: JatePress.

SZILÁRDI RÉKA

2013 Magyarországi újpogány vallások nemzeti identitáskonstrukciójának narratív mintázatai. (Doktori értekezés, kézirat.) Pécs: PTE BTK Pszichológiai Doktori Iskola.

ZSIRAI MIKLÓS

1943 Őstörténeti „csodabogarak”. In A magyarság őstörténete. Ligeti Lajos, szerk. 11–26. Budapest: Magyarságtudományi Intézet – Franklin Társulat – Akadémiai Kiadó.